

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2024

5/1-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ғәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

5/1-сан 2024
сентябрь

Шөлкемлестіріушілер:

*Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириу Министрлиги,
ӨЗПИИ Қарақалпақстан филиалы*

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ	Асқарбай НИЯЗОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ	Сабит НУРЖАНОВ
Айтмурат АЛЬНИЯЗОВ	Захия НАРИМБЕТОВА
Сапардурды АБАЕВ	Хушбоқ НОРБҰТАЕВ
Адхамжон АБДУРАШИТОВ	Уролбой МИРСАНОВ
Хайрулла АЛЯМИНОВ	Сафо МАТЧОН
Мавлюда АЧИЛОВА	Шукурулло МАРДОНОВ
Азизжан АБДАЗИМОВ	Абдулхамид МИРЗАЕВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ	Камаладин МАТЯКУБОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ	Гулзабира БАБАШЕВА
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ	Барлықбай ПРЕНОВ
Интизар АБДИРИМОВА	Қалыбай ПРИМБЕТОВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ	Раъно ОРИПОВА
Марифжон АХМЕДОВ	Бахтиёр РАХИМОВ
Умида БАХАДИРОВА	Норим РАХМАНОВ
Фархад БАБАШЕВ	Муқаддас РАХМАНОВА
Ботир БОЙМЕТОВ	Светлана СМЕРНОВА (Москва, Россия)
Гулзода БОЙМУРОДОВА	Феруза САПАЕВА
Шахло БОТИРОВА	Мухаббат САЛАЕВА
Комил ГУЛЯМОВ	Қаххор ТУРСУНОВ
Маманазар ДЖУМАЕВ	Амина ТЕМИРБЕКОВА
Асқар ДЖУМАШЕВ	Нурзода ТОШЕВА
Дилдора ДАВРОНОВА	Қуанишбек ТУРЕКЕЕВ
Мухтар ЕРМЕКБАЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Тажибай УТЕБАЕВ
Алишер ЖУМАНОВ	Саодат ТОШТЕМИРОВА
Гүлнара ЖУМАШЕВА	Амангелди УТЕПБЕРГЕНОВ
Холбой ИБРАГИМОВ	Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Шохида ИСТАМОВА	Амангелди КАМАЛОВ
Умида ИБРАГИМОВА	Ризамат ШОДИЕВ
Алима КЕНЖЕБАЕВА (Тараз, Қазақстан)	Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Азамат КАМАЛОВ	Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Джавдод ПЎЛАТОВ	Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Ярмухаммат МАДАЛИЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Меруерт ПАЗЫЛОВА	Умид ХОДЖАМҚҰЛОВ
Пердебай НАЖИМОВ	Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
	Гулрухсор ЭРГАСHEVA
	Гавхар ЭШЧАНОВА
	Қонысбай ЮСУПОВ

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХАМ АДЕБИЯТ

Отениязова Х. Е. Дуньяның фольклорлық-тиллик картинасында «үй» концепти (Қарақалпақ фольклоры материаллары мысалында)	7
Aytbayev D.T. Lingvistik belgining ichki va tashqi tuzilishi o'rtasidagi munosabat	14
Kabulova D., Salomova G. Connection of phonetics with other sciences	19

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Sabirova M., Il'yasova Z. Xalq og'zaki ijodi orqali oilada farzandlarni kitobxonlikka tarbiyalash	26
Саби́рова М.Г. Тоҳир Малик асарларида оилавий тарбия масалалари	30
Shodmonova S.M. Differensial ta'lim va uning o'ziga xos jihatlari pedagog olimlar nigohida	34
Qo'chqarov D.U. Professional ta'lim tizimi o'quvchilarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish	40
Aliqulov A. Ta'limda SMART texnologiyalarni qo'llash muammo va yutuqlari	45
Ismatova Sh. Raqamli pedagogik ta'limda zamonaviy baholash texnologiyalar	52
Mirzukurlov M.M. O'quvchilarda kreativ kompetensiyani rivojlantirishda o'qituvchining roli	56
Meliboyev A.R. Raqamli iqtisodiyot sharoitida professional ta'lim tizimi pedagoglarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish	62
Siddiqova S. G'. Ish beruvchilar va ta'lim muassasalarining ijtimoiy hamkorlik munosabatlari	68
Матякубов К.К., Тошкенбоева К., Усмонова Н., Таджидинова М. МДХ мамлакатларида технологик таълим тараққиёти	74
Матякубов К.К. Касбга йўналтириш ишининг мактаб системаси	81
Xalmatov L.N. Ta'lim-tarbiya jarayonini texnologiyalashtirish va pedagog xodimlar kasbiy mahoratini oshirish tizimi samaradorligini oshirishning tashkiliy pedagogik asoslari	87
Voxidov E.R. Darsda nazariya va amaliyot uyg'unligi fizika ta'limi sifatini kafolatlovchi asosiy omil	91
Abdraimova B.B. Bo'lajak biologiya o'qituvchisi diagnostik faoliyatining tabiiy yo'nalishlari	101
Тошманов Н. Мактаб биология дарсларида термин – атамалардан фойланиб ўзлаштириш самарадорлини ошириш йўллари	107
Abdurasulov J. Harbiy ta'lim jarayoniga pedagogik va psixologik texnologiyalarni joriy etish	116
Janbayeva M.S. Talabalarining kasbiy mobilligini shakllantirishga ta'sir etuvchi omillar	121
Aytbayeva G.Ye. Bag'rikenglik inson faoliyatini tartibga soluvchi axloqiy tamoyildir	127
Fayziyeva X. O'quvchilarda nutqiy-me'yoriy axloqni shakllantirish usullari	132
Shonazarova S.R. O'quv jarayonida geografik tushunchalarni falsafiy aksiologik yondashuv asosida takomillashtirish mazmuni	138
Qulmo'minov O'S. Ona tili o'qitishda o'quvchilarning kreativ ko'nikmalarini modellashtirish vositasida rivojlantirish	144
Исмайллов А.С. Таълим муассасаларида ёшларни миллий қадриятлар руҳида тарбияловчи парадигмалар	150
Qunnazarov A.Q. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining dars jarayonida pedagogik dasturiy vositalardan foydalanish	157
Esonturdiyev M.N., Qaynarova I.V. Talabalarda o'z-o'zini rivojlantirish va pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish usullari	164
Musurmonov R. O'quvchilarning darslarni o'zlashtirmasligiga nima sabab?	174
Kurbanova A.T. San'at ta'limida raqamli transformatsiyani joriy etish dolzarb pedagogik muammo sifatida	178

КАСБГА ЙУНАЛТИРИШ ИШИНИНГ МАКТАБ СИСТЕМАСИ

Матякубов К.К.

*Чирчиқ давлат педагогика университети Технологик таълим
кафедраси доцент в/б*

Таянч сўзлар: касбга йўналтириш, мактаб тизими, касбга йўналтириш иши мактаб системасининг вазифалари, шахсий меҳнат, ҳам жамоа меҳнати, қобилят ва қизиқишларнинг шакллантиришнинг политехник асослари.

Ключевые слова: профессиональная ориентация, школьная система, задачи профориентационной школьной системы, индивидуальная и командная работа, политехнические основы формирования способностей и интересов.

Key words: career guidance, school system, tasks of career guidance school system, individual and team work, polytechnic foundations of formation of abilities and interests.

Резюме:

Ушбу мақола таълим соҳасида касбга йўналтириш ишини амалга иштиришнинг умумий системасида мактаб системаси дастлабки босқич ҳисобланади, умумтаълим мактаблари учун рақобатбардош мутахассисларни - бўлажак фани ўқитувчиларни етказиб бериш бугунги кунда энг долзарб масала ҳисобланади.

Резюме:

В данной статье школьная система является первой ступенью в общей системе профессиональной подготовки в сфере образования, обеспечение общеобразовательных школ конкурентоспособными специалистами - будущими учителями естественных наук является наиболее актуальным вопросом на сегодняшний день.

Summary:

In this article, the school system is considered the primary stage in the general system of vocational guidance in the field of education, the supply of competitive specialists - future science teachers for general education schools is considered the most urgent issue today.

Касбга йўналтириш ишини амалга иштиришнинг умумий системасида мактаб системаси дастлабки босқич ҳисобланади. Касбга йўналтириш иши мактаб системасининг вазифалари:

- шахснинг юксак маънавий-ахлокий фазилатларига эга бўлган фукроларни тарбиялашдан;
- политехник ва бошланғич касбий малакаларнинг муайян системасини эгаллаган бўлғуси малакали мутахассисни тайёрлашдан;

– ҳам шахсий меҳнат, ҳам жамоа меҳнати муайян ташкилотчилик малакаларини шакллантиришдан иборат.

Касб эгаллашгача булган тайергарлик мактаб ешларини моддий ишлаб чиқариш соҳасида меҳнатга ҳозирлашнинг умумий қисми бўлиб қолади. Зарур политехник тайёргарликнинг олган йигит ёки қиз ишлаб чиқариш касбини тез эгаллайди, бунда ҳунар - техника таълими системасининг шундан кейинги ҳамма босқичларида касбий маълумот, ўрта махсус ёки олий маълумот олиш жараёни жадаллашади.

Ўқувчиларни касб танлашга тайерлаш - бутун педагоглар жамоасининг, ота-оналар ва завод жамоатчилигининг кўп йиллик таълим-тарбия ишидир. Ёшларни маънавий-психологик жиҳатдан меҳнат фаолиятига тайёрлашга шахсни ҳар томонлама камол топтиришнинг ўзаро боғлиқ жараёни деб қаралади, бу жараёнда қобилият ва эътиқод билан бирга ўсмирнинг шахси ҳаракатлантирувчи куч сифатида намоён бўлади.

Қобилият ва қизиқишларнинг шакллантиришнинг политехник асослари ва мактаб ёшлари бошланғич ишлаб чиқариш тайёргарлигини кенгайтириш билан ўзвий боғлиқ бўлиши ишчи касбларини эгаллашга йўналтиришнинг ҳал қилувчи шартидир.

Меҳнат тарбияси жараёни бир мунча илк босқичда амалга оширилган тақдирда бунга эришилади.

Ўрта ва юқори босқич таълимида давомийлик шу нарсада ифодаланидики, ўқувчилар мунтазам принцип асосида тузилган ягона дастурлар бўйича ишлайдилар. Бундай дастурлар аста секин мураккаблаштириб боришни, билимларни, кўникма, малакани, меҳнатнинг муайян усуллари эгаллашни таъминлайди.

Таълим ва касбга йўналтириш билан қўшилган унумли ҳамда мунтазам қатнашиш энг кўп педагогик самара беради.

Ўрта мактабларни тамомлаб ёки ҳунар-техника таълими системасида, ўқув комбинатларида зарур тайёргарликдан ўтиб, халқ хўжалигининг турли тармоқларида дарҳол ишлай бошлаган ёшларнинг сони йил сайин кўпайиб бормоқда. Мактабда касбга йўналтириш соҳасидаги ҳамма ишларнинг бир-бирига мувофиқлаштирилишини таъминлаш мақсадида мактаб директори раислигида касбга йўналтирувчи кенгаш тузилади.

Кенгаш таркибига мактаб директорининг тарбиявий ишлар бўйича муовини, касбга йўналтирувчи ўқув-методик кабинет мудири, меҳнат таълими, ўқувчиларнинг ижтимоий-фойдали, унумли меҳнатини касбга йўналтирувчи ўқитувчи еки ташкилотчи, битирувчи синфларнинг синф раҳбари, мактаб кутубхоначиси, мактаб ўқувчилар ташкилотининг вакил-

лари, мактаб врачлари, ота-оналар кўмитасининг аъзолари, базавий корхона вакиллари киради.

Касбга йўналтирувчи кенгашнинг иш режасини халқ маорифи бўйича мактаб кенгаши куриб чиқади ва тасдиқлайди.

Касбга йўналтирувчи кенгашнинг вазифалари касбга йўналтириш бўйича умуммактаб ва синфларнинг тадбирларини режалаштириш ва ташкил қилишдан, касбга йўналтириш ишига оид илгор тажриба маълумотларини йиғиш, умумлаштириш ва оммалаштиришдан иборат. Касбга йўналтирувчи кенгаш район мактаблараро ўқув-ишлаб чиқариш комбинатлари, халқ депутатлари район Кенгаши ижроия кўмитаси ҳузуридаги ёшларни касбга ва ишга жойлаштириш комиссияси, ҳунар техника таълими системасидаги ўқув юртлари, базавий корхоналар ва ташкилотлар, ўқувчиларнинг ота-оналари билан алоқа боғлаб туради.

Касбга йўналтириш ишини режалаштирган чоғда кенгаш маҳаллий ша-роитларни ва мактаб ишининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиши лозим. Кенгашнинг касбга йўналтириш иш режаси мактаб таълим-тарбия иши умуммактаб режасининг таркибий қисмидир.

Касбга йўналтириш кенгашининг мажлисларига район мактаблараро ўқув-ишлаб чиқариш комбинатлари ходимлари, муассасалар, базавий корхона, қишлоқ ҳунар-техника билим юртлари, техникумлар, олий ўқув юртларининг вакиллари, балоғатга етмаганлар иши бўйича комиссия аъзолари ва меҳнат ресурсларидан фойдаланиш органларининг вакиллари таклиф қилинадилар.

Ўқувчиларни касбга йўналтириш ишини ўтказган чоғда мактаб ходимлари ва мактаб маъмуриятининг вазифалари ўқувчиларни касбга йўналтиришга оид йўриқномалар, бўйруқлар, қарорлар билан танишишдан, илмий-методик адабиётни ўрганишда, чиқарилган методик тавсияномаларни ўрганиш ва ўз ишларида фойдаланишдан иборат.

Синф раҳбарининг вазифалари аввало ўқувчининг шаклланаётган шахсини, унинг майллари, қизиқишлари, қобилиятларини чуқур ва ҳар томонлама ўрганшдан иборат. Бу соҳада унга фан ўқитувчилари, ота-оналар билан суҳбатлар, савол-жавобларни тўлдириш ва ўқувчининг шахсий варақача - тавсифномасни тўлдирган ҳолда уни мунтазам равишда кузатиш ёрдам беради.

Синф раҳбари ўқувчининг шахсини ўрганиш негизида муайян дастур асосида бир мақсадга қаратиб касбга йўналтириш ишини олиб боради. Бунда синф соатларидан, факультатив машғулотлардан ва экскурсиядан

фойдаланади. Касбга йўналтириш иши ўқувчиларнинг ота-оналари билан мустаҳкам алоқада ўтказилади.

Ўқувчилар йилига бир марта савол varaқасини тўлдиради. Бундан мақсад - ўқувчиларнинг ҳаётий режаларини аниқлаб олишдир. Синф раҳбарлари савол varaқаси асосида ўқув йили охирида касбга йўналтирувчи мактаб кенгашига топшириш учун у ёки бу касбни онгли равишда танлаган ёки зарур малака даражаси бўйича касб эгаллаган ҳамда ўқиш ва иш хусусидаги ўз истакларини билдирган IX синф ўқувчиларининг рўйхатлари тузадилар. Ўқувчилар таълими дарсларида меҳнатнинг ҳар хил турларига оид билимларнигина олиб қолмай, шу билан бирга ўз фаолиятлари жараёнида махсус малакаларга ҳам эга бўладилар, ўз қобилиятларини ривожлантирадилар, меҳнатда ўз кучларини синаб кўрадилар. Шу боисдан меҳнат таълими ўқитувчиси меҳнат дарсини шундай ташкил қилиши керакки, токи бир ўқувчи меҳнатни севишни ўрганиб олсин, одамларга наф келтирадиган бўлсин, иш жараёнида ва унинг натижаларидан завқлансин.

Меҳнат ўқитувчиси ўз ишида билим ва малакани эгаллашда ўқувчиларга энг кўп фаоллик ва мустаҳкамликни таъминлайдиган иш шакллари ва методларидан фойдаланиши лозим. Лаборатория-амалий, ўқув-ишлаб чиқариш ишлари, ишлаб чиқариш экскурсиялари, ишлаб чиқариш тажрибаси шундай иш шакллари ва методлари жумласига киради. Бу ишлар мустақил кузатишлар тажрибалар, таҳлиллар, ҳисоб-китоблар, ишлаб чиқариш ва ижодий вазифаларни ҳал қилишни ҳамда бевосита ижтимоий-фойдали, унумли меҳнатни ўз ичига олади.

Меҳнат ўқитувчиси меҳнат таълими жараенида касб қилиб олинган меҳнат тўғрисидаги маълумотларни конкрет мавзуларни ўрганиш билан мантиқий боғлаши мумкин. Чунончи, электротехника физикаси ва бўлимини ўрганган чоғда ўқитувчи халқ хўжалигида электр қувватининг роли ва аҳамиятини, уни ишлаб чиқариш ҳамда истеъмолчига етказилиб бориш усуллари кўрсатиши, шунингдек ушбу тармоқ касблари учта катта гуруҳга бўлинишни тушунтириб бериши мумкин. Биринчи гуруҳга электро техника ускуналари, машиналари, аппаратлари ва асбобларини ишлаб чиқариш билан боғлиқ касблар (электротехника машиналарини йиғувчи слесарь, созловчи слесарь, ўровчи электромонтер изоляция қилувчи ва шу кабилар); иккинчи гуруҳга электр қувватини ўзатиш билан боғлиқ касблар (подстанцияларнинг электромонтери, электр тармоқларини ишлатувчи электромонтер ва шу кабилар); учинчи электр қувватидан фойдаланиш билан боғлиқ касблар (электромонтажчи слесарь, таъмирчи электро монтер ва шу кабилар) киради.

Ўқувчиларни касбга йўналтиришда ўқувчиларнинг шахси жуда катта роль уйнайди.

Ўқитувчининг шахси - ўқитувчининг ижодий ривожланишини, юксак педагогик маҳоратини, ишда доимий новаторлигини, омилкорлигини, болаларга нисбатан муҳаббат ва ҳурматини белгилаб берадиган хислатлар мажмуидир. Айни шундай ўқувчиларда ўзига нисбатан ҳурмат-эҳтиром, ишга ҳавас тўғдиради.

Ўзига ўхшаш бўлиш, у билан дўстлашиш ва энг эзгу истаклар, истиқбол тўғрисидаги, ўз касби ҳақидаги орзуларни баҳам кўриш иштиёқини яратади.

Мактабда қизиқишлар бўйича ўтказиладиган хилма-хил машғулотлар орасида тўгарак иши алоҳида муҳим аҳамият касб этади. Мактабда тўгаракларнинг асосий кўпчилигини меҳнат таълими ўқитувчилари олиб боради. Булар - ишлаб чиқариш техника тўгаракларидир. Ўқитувчи бундай тўгаракларда ўқувчиларда ихтирочилик, конструкторлик сингари махсус қобилиятлари ижодий ривожлантириш учун барча шарт-шароитларни яратиш имкониятига эга.

Меҳнат таълими ўқитувчиси ўқувчи шахсини ўрганган чоғда касбга йўналтириш мақсадида қуйидаги қоидаларга: шахс камол топадиган конкрет вазиятда, конкрет жамоада шахснинг хулқ атворини кўзатиш; фаолият орқали шахсни ўрганиш; шахсни қандайдир қотиб қолган нарсаси тариқасида эмас, балки тараққиётда кўриб чиқиш; шахснинг вақтинча психологик ҳолатини, ўртоқларига муносабатани ҳисобга олиш каби қоидаларга амал қилиши мақсадга мувофиқдир.

Меҳнат таълими ўқитувчисининг ишида психологик диагностикага катта ўрин ажратилади. Психологик диагностика жараёнида у мактаб, маҳаллий ўқув-ишлаб чиқариш комбинати, ҳунар-техника билим юртининг касб маслаҳатчиси билан биргаликда ҳар бир ўқувчининг келгусидаги касбни танлаши жараёнида шахсий хусусиятларини аниқлаши мумкин.

Шундай қилиб, меҳнат таълими ўқитувчиси қуйидаги йўналишларни:

- касб маорифи - ўқувчиларни меҳнат фаолияти соҳалари, халқ хўжалиги айрим тармоқлари, касблар ва мутахассисликлар билан таништириш;
- психологик-педагогик маслаҳат - меҳнат фаолиятининг турлари тўғрисида, ўқувчи хислатлари, билимлари ва майлларига энг мувофиқ бўлган касблар ва мутахассисликлар ҳақида ўқувчига гапириб бериш;
- касб тарбияси - ўқувчиларда у ёки бу касбга нисбатан барқарор қизиқишлари шакллантириш;

– амалий касбий кўникиш - меҳнат фаолиятининг турли соҳаларида кучларни амалий жиҳатдан синаб куриш учун шарт-шароитлар яратиш;
– касбга йўналтириш мақсадида ўқувчининг шахсини ўрганиш, меҳнатга бўлган қизиқишларни ва касбга қизиқишларни шакллантириш каби йўналишларни кўрсатиб ўтиш мумкин.

Меҳнат таълими ўқитувчисининг касбга йўналтириш иши ўзаро боғлиқ таркибий қисмларининг бутун комплекси билан шу жумладан касбга йўналтирувчи ўқув-методик кабинет фаолияти, синф раҳбарининг, фан ўқитувчиларининг иши, ота-оналар ва шу кабилар билан маҳкам боғлангандир. Меҳнат ўқитувчиси булар билан яқиндан алоқа боғламай туриб самарали ишлаши мумкин эмас.

Xulosa.

1. Муаммонинг назариядаги ва амалиётдаги ҳолатининг замонавий методологик манбалари (ватанимиздаги ва чет элдаги) таҳлил қилинди, ўқув жаранида шакллантирилишига таъсири кўрсатиб берилди.

2. Ўқувчиларнинг меҳнат тарбиясида халқ анъаналаридан фойдаланишнинг педагогик тизими ишлаб чиқилди.

3. Ўқувчиларнинг касбга йўналтириш бўйича ўқитувчи фаолиятининг асосий йўналишларини аниқлашдан иборат.

4. Ўқув жараёни самарадорлигини тезкор ташҳис қилиш.

5. Тадқиқотлар касбга йўналтириш зарурлиги ҳақидаги илгари сурилган илмий фаразнинг ҳақиқатини тасдиқлади.

Адабиётлар:

1. Ш.Баратов "Ўқувчилар шахсини ўганиш усуллари". Т., Ўқитувчи. 1996 й.
2. Магзумов П.Т., А.Ф.Антонов ва бошқ. "Ўқувчиларни меҳнат ва касб танлашга тайёрлаш" Т., Ўқитувчи. 1991.
3. Шодиев Н.Ш. "Внеклассная и внешкольная работа по профориентации учащихся". Т., "Фан" 1988.
4. "Халқ таълими" журнали, 1992 - 1999 йиллар.
5. Усмонов С. "Ўқувчиларни касб танлашга йўналтириш тажрибасидан" Т., Ўқитувчи 1987
6. Чориев Э.Т, "Система работ профессиональной ориентации учащихся общеобразовательных школ". Т., "Фан" 1981
7. Профессиональная ориентация учащихся (А.Д.Сазонов, В.Д. Симоненко и др. Под ред. А.Д.Сазонова - М., 1988)
8. Учебно методический кабинет профессиональной ориентации. (А.В. Поляков, А.Б. Голомшток и др. М., 1986)